

Наталія БЕНЬКАЛОВИЧ

ЕТНОГРАФІЧНО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА

У статті охарактеризовано етнографічно-краєзнавчу діяльність Миколи Устияновича. Зокрема, увагу зосереджено на основних етапах його етнографічної діяльності, тематиці зацікавлення під час народознавчих мандрівок. Як послідовника етнографічно-краєзнавчої традиції, започаткованої «Руською Трійцею» у краєзнавче дослідження українських Карпат, аналізується творчий доробок М. Устияновича.

Ключові слова: «Руська Трійця», Микола Устиянович, краєзнавчі розвідки, етнографічні матеріали, українські Карпати.

© Н. БЕНЬКАЛОВИЧ, 2012

Історична спадщина, пам'ятки матеріальної і духовної культури населення Українських Карпат є предметом зацікавлення багатьох українських істориків, археологів, етнографів. Доцільно зауважити, що першими на західноукраїнських землях порушили питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок діячі «Руської Трійці» — Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький. Метою їх подорожей було, як зазначав Я. Головацький, — побачити все власними очима, побувати на місцях, пізнати те, чого в жодній книжці не вичитаєш, досліджувати народ, його життя і культуру «із самого джерела» [11, с. 89]. Студювання історії рідного краю зумовлювали потреба науково довести автентичність українського народу, сприяти утвердженню етнічної самосвідомості серед населення.

До середовища найближчих співробітників «Руської Трійці» належав і Микола Устиянович (1811—1885) — майбутній священник, поет, прозаїк, публіцист, активний громадський діяч часів «Весни народів», редактор «Галицько-руського вісника», посол Галицького сейму в 1860-х рр., організатор культурно-просвітньої діяльності українців Східної Галичини та Північної Буковини ХІХ ст.

Джерельну основу для висвітлення означеної проблематики становлять неопубліковані розвідки М. Устияновича, які зберігаються у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, його епістолярна спадщина, прозові та поетичні твори, а також етнографічно-краєзнавчі дослідження, опубліковані в періодичних виданнях.

М. Устиянович виявляв особливий інтерес до етнографічно-краєзнавчої діяльності ще в студентські роки, коли навчався разом з М. Шашкевичем у Львівській греко-католицькій духовній семінарії. Основними завданнями «Руської Трійці» було дослідження історії рідного краю, виявлення і студювання його археологічних та писемних пам'яток. Поряд з історичними студіями вони надавали великого значення філологічним розвідкам — вивченню народної мови, збору лексичного матеріалу, складанню словників. Для виконання цих завдань, які спричинила романтична ідея народності, властива багатьом тогочасним європейським державам, провідні діячі «Руської Трійці» проводили науково-етнографічні й філологічні подорожі. Зокрема, М. Устиянович разом із своїми однодумцями збирав матеріали до словника української мови [11, с. 29—30].

Цікаво, що питання народної мови в діяльності «Руської Трійці» згодом отримало якісно політичне забарвлення. На думку історика Михайла Грушевського, за філологічною стороною стояли питання більш реальні — про ставлення до народного життя, до народного елемента взагалі, до історичного минулого народу та його національної програми, і мова, на його думку, вирішила долю національного відродження, відновивши розірваний зв'язок інтелігенції з народом, відкривши шлях до народної душі, до зближення з нею [17, с. 201].

М. Шашкевич та його ідейні прихильники особливого значення надавали збиранню фольклорного матеріалу. Цей факт беззастережно підтверджує зміст фольклорно-літературного альманаху «Руської Трійці» — «Русалки Дністрової», в якому в «Передговорі к народним руським пісням» І. Вагилевич наголосив, що «нарід руський найширше здержав у своїх поведінках, піснях, обрядах, казках, прислів'ях все, що йому предвіцькі діди спадком лишили» [14, с. 33]. М. Устиянович у своїх спогадах зауважив, що він також брав участь у підготовці до видання «Русалки Дністрової», де були опубліковані його два вірші [13, с. 230]. Однак, у збірнику відсутні згадки про М. Устияновича, хоча про його етнографічну співпрацю з діячами «Руської Трійці» в цей час йдеться у листі І. Вагилевича до Павела Шафарика «Про творчу працю літераторів, мовознавців та фольклористів Галичини» від 3 жовтня 1836 р. [15, с. 77—78].

Після закінчення семінарії М. Устиянович продовжував етнографічно-краєзнавчу традицію, започатковану «Руською Трійцею». Він збирав фольклорні матеріали, про що свідчить адресований йому вірш М. Шашкевича «Побратимові, посылаючи ему пісні українські», написаний наприкінці 1842 р. До нього було додано збірку Амвросія Метлинського «Думи і пісні та ще дещо» [16, с. 31].

У світлі виявлених нами джерел до етнографічно-краєзнавчої діяльності М. Устияновича можна вважати, що особливо активною вона була відтоді, як він переїхав на парафію у с. Славське Стрийського повіту, а нині — Сколівський р-н Львівської обл. (з 1841 р.). За час свого майже тридцятирічного перебування на теренах Бойківщини (до 1870 р.) отець Микола відвідав багато навколишніх сіл, досліджуючи побут місцевого населення [8, с. 116].

М. Устиянович написав цікаві спогади про свої мандрівки карпатськими стежками. Так, у розвідці «Ніч на Боржаві» він описав пригоди, що сталися з ним під час подорожі 1841 р. зі Славська в Угорщину через Верецький перевал і Боржавську височину українського Закарпаття. Автор майстерно подав описи картин дикої природи, недоступних скель, непрохідних пущ Боржави, зауважив, що гори були вищими і стрімкішими, як у Галичині. Крім того, йдеться тут і про несприятливі погодні умови під час подорожі. Відтак М. Устиянович зробив порівняльну характеристику угорського і руського населення, спосіб життя цих людей [19, с. 132]. Повернувшись з подорожі, мандрівник звернувся до рідної землі з патріотичними словами: «Галичино! Батьківщино! Своячино дорога! Яка ж ти мила руському серцю!» [19, с. 132].

Мандруючи Українськими Карпатами, М. Устиянович розпитував місцевих мешканців давні легенди, перекази, звичаї і традиції місцевого населення. Цікаві етнографічні матеріали М. Устияновича поміщені у періодичному виданні «Газета шкільна». У них, зокрема, йдеться про будівництво церков, будинків карпатської місцевості, а також про різні повір'я населення Бойківщини. Ці етнографічні матеріали М. Устиянович записав у с. Кривці Самбірського округу (нині Турківський р-н Львівської обл.).

Один із записаних обрядів має назву «Свічку виправляти», який відбувався так. Господар робив велику воскову свічку, запрошував на визначений день священика, процесію і людей. Після цього, йдучи за процесією під сумні звуки парастасу, господар вносив свічку до церкви і ставив перед образом Святого. Далі відбувалася церковна відправа, після якої маленький бенкет вдома завершував цей обряд. М. Устиянович зауважив, що такий звичай існував лише в Самбірському окрузі.

Цікавими є матеріали з родинної обрядовості. Зокрема, якщо у родині часто помирили діти, то, як тільки народжувалася дитина, батьки продавали її сусідам. Купивши дитину, останні її брали з рук батьків через вікно, причому згодом заносили немовля до хати через двері. Таку дитину називали «проданом» [21, с. 146—148].

Під час народознавчих мандрівок предметом особливого зацікавлення М. Устияновича, як і його учасників «Руської Трійці», були давні традиції політичного життя українського народу, передусім періодів княжої доби

та козацької держави [16, с. 23]. Ці питання історії України яскраво висвітлені у прозових і поетичних творах М. Устияновича, а також у рукописних матеріалах його науково-історичних розвідок. Особливу увагу привертає краєзнавче дослідження «Могила Святослава». Автор подав відомості про загибель руського князя, сина Володимира Великого Святослава в 1015 р. біля с. Гребенова (нині Сколівський р-н Львівської обл.) і з того часу, за словами місцевого населення, походить назва невеличкого потічка — «Святославчик». М. Устиянович зауважив таку ж назву с. Гребенова у Жовківському окрузі, про яке наводить розповіді місцевого населення. Жителі цієї місцевості розповідали, що колись на тому місці татари знищили багато людей і «тїла замордованих Татарями такъ довго не погребани лежали, ажъ доки люди изъ сусѣднихъ сель ихъ не погребали». Дослідник припускав, що назва с. Гребенова у гірській місцевості, можливо, пов'язана із згаданими подіями [18, с. 140—141].

Заслугують на увагу краєзнавчі розвідки М. Устияновича про скелі в с. Бубнище (нині Долинський р-н Івано-Франківської обл.) та замок у с. Уричі (нині Сколівський р-н Львівської обл.), які дослідник описав на основі власних спостережень та розповідей місцевих жителів, доповнюючи власними роздумами. Краєзнавець зазначив, що в скелях у с. Бубнищі є три кімнати, витесані з каменю, з їхніх вершин видно Стрийський, Перемишльський, Бережанський округи і гори Бескиди; спускаючись вниз, можна побачити дерев'яні прибудови. М. Устиянович припускав, що колись на скелі була дерев'яна будівля [22, с. 132—134]. На думку дослідника, замок в цьому селі належить ще до дохристиянської доби. Підтвердженням цього він уважав зображення на скелях, схоже на римського Сфінкса, а не хрест, який вирізували у своїх помешканнях за християнських часів. Це одним доказом є легенда, яку розповіло мандрівнику місцеве населення: колись, на початку століть у цих Скелях мешкав «поганий цар», ворог людей [22, с. 134].

У дослідженні про згадані скелі М. Устиянович також згадував і замок у с. Уричі, якому присвятив окреме дослідження. Автор писав, що у цих скелях є одна велика печера і декілька менших, одна з яких знаходиться у верхів'ї Урицької скелі. На ній з каменю вирізані імена людей, які відвідували печери. М. Устиянович припускав, що колись на цьому місці стояло стародавнє місто Тустань, яке зруйнували татари.

Підтвердженням цього є, на його думку, назва сусіднього села — Підгородців, яке в ті часи знаходилося під городом (містом). М. Устиянович відносив цю пам'ятку до дохристиянської доби [24, с. 139—140].

Перебуваючи на парафії в Славському, отець Микола продовжував свої мовознавчі студії. Він досліджував топоніми гірської місцевості. Про це свідчить його лист від 14 лютого 1861 р. до Антона Петрушевича, в якому він подав слова іншомовного походження (угорського і волоського), які використовували в гірській місцевості [3, арк. 1—2 зв.].

М. Устиянович разом із своїми однодумцями Іваном Портацьким, Степаном Шепедієм, Михайлом Медвідським та Михайлом Желехівським започаткували краєзнавче вивчення гірських сіл Славського, Плав'я, Опіря, Лавочного. Дослідники студіювали та фіксували початки їх заснування, розвиток, низку важливих топонімів, факти про стан хліборобства і тваринництва, окремі легенди і перекази [23, с. 87—88]. Наприклад, студії сіл Опорця і Лавочного зробив парох с. Опорець о. С. Шепедій. Зібравши матеріали, С. Шепедій передав історикові В. Площанському, а той опублікував їх у 1870 р. в періодичному виданні «Галицько-Руської матиці» під загальною назвою «Некоторые села Галицької Руси» [9, с. 169]. М. Устиянович був автором матеріалів про с. Славське, які написав в 1864 р. Дослідник зазначив, що колись через це село проходила дорога з Галича до Угорщини, описав природні умови краю, зайнятість місцевих жителів. Цікавими є відомості про церкву св. Михаїла, побудовану 1656 р., тривіальну школу, відкриту в 1853 р., яку відвідувало 30—40 дітей. На основі метричних книг, які велися у церкві з 1785 р., М. Устиянович подав демографічні відомості. Зокрема, він зауважив, що в 1864 р. у Славську проживало 1200 осіб, відзначивши, що з 1785 р. кількість населення збільшилася втричі. Щодо розмовної мови, то мешканці досліджуваної місцевості розмовляли руською (українською) мовою. Окрім того, отець Микола звернув увагу на розвиток ковальського ремесла на Бойківщині [23, с. 87—88].

На основі етнографічних матеріалів М. Устиянович написав свої прозові твори «Страсний четвер» та «Месьть верховинця». Цікаво, що в цих творах він продовжував опишківську тематику, започатковану в українській літературі М. Шашкевичем.

«Страсний четвер» вперше було опубліковано у часописі «Зоря галицька» у 1852 р. Твір має дуже

характерний підзаголовок «Повість верховинська з місцевих поговорок». У цьому творі М. Устиянович вперше в літературі згадує про Олексу Довбуша — головного персонажа, ватажка гірських опришків, змальованого в романтичному дусі. Автор окреслив місце подій. Вони відбувалися серед «...найвищих полонини Бескидів Стрийського округу і річки Опір». Повість складається із шести розділів. До кожного додано епіграфи: з народної пісні, М. Шашкевича. В описах подій помітні соціальні мотиви, непокора місцевих жителів панщині. Твір, насичений гірськими пейзажами, — це також вагомий момент новаторства М. Устияновича [6, с. 311—317].

Згодом отець Микола вніс зміни до своєї повісті і 20 лютого 1879 р. написав листа до українського вченого, мовознавця, історика, громадського діяча Омеляна Партицького щодо її перевидання [4, арк. 2—3]. Цього ж року він написав ще одного листа, завіреного особистою печаткою до зазначеного адресата, в якому дав дозвіл на публікацію названої повісті [4, арк. 1].

М. Устиянович є автором пісень «Піснь опришків» та «Верховино, світку ти наш...», які в музичній обробці Миколи Лисенка стали улюбленими народними піснями [20, с. 32].

Ще одним твором М. Устияновича на основі етнографічних матеріалів є «Мість верховинця. Повість з правдивого случаю». Стимулом для його написання стала поезія польського поета Юзефа Коженювського «Верховинці» [12, с. 191]. М. Устиянович був автором перекладу цього твору, про що згадується у листі М. Устияновича до Я. Головацького від 21 грудня 1848 р., до якого він додав свій переклад зазначеного твору [2, арк. 8—8 зв.]. Джерельною основою для написання повісті письменнику стали місцеві легенди та перекази [5, арк. 6]. В основу цього твору покладено соціально-побутовий конфлікт. Твір наповнений моралізаторськими повчаннями автора, описами життя і побуту населення Бойківщини. На особливу увагу у прозових творах М. Устияновича заслуговують описи карпатських пейзажів [7, с. 175].

Одним з найдетальніших науково-краєзнавчих досліджень М. Устияновича про Карпатські гори є неопублікований автограф — «Карпати в Галичині» [1, арк. 11—21]. Назва цих гір походить, як зазначив автор, від слов'янського народу Карпи. У розвідці описано географічне розташування цих гір у Галичині та

на Буковині, східна частина яких має назву Бескиди, а західна — Татри. Походження назви Бескиди автор виводить від слов'янського племені бессів [1, арк. 11—12]. В етимологічному словнику української мови назву гір Бескид також пов'язують з племенем бессів, але вважають його фракійським, а не слов'янським [10, с. 177]. М. Устиянович описав найбільші вершини карпатських гір, долини; згадав про гранітові скали, які зустрічаються лише в Татрах з угорського боку, а також на Буковині [1, арк. 13—15]. Цікавими є відомості про мінеральні джерела Карпатських гір, які знаходяться в Галицькому та Коломийському округах [1, арк. 16—17]. М. Устиянович докладно охарактеризував карпатську флору і фауну та звернув увагу на природні умови цих країв.

Рукопис цієї розвідки М. Устиянович засвідчив своїм підписом, однак не проставив дати написання. На основі докладного опису Карпатських гір Галичини і Буковини можна припустити, що автор написав її вже після 1870 р., тобто після переїзду зі Славська до Сучави. Ще одним підтвердженням цього можуть бути спогади М. Устияновича в згаданому дослідженні про те, як важко розставатися з галицькими Карпатами, які так милують людське око своєю красою [1, арк. 17—20].

Предметом наукового зацікавлення М. Устияновича були також інші народи, передусім кочові племена кавказьких гір, спосіб їх життя. Цьому було присвячено неопублікований автограф «Степ Муган». Автор описав природні умови цього краю влітку і взимку, а також звернув увагу на населення: лісгійців, татарів, трухменів і кідрів, яке переселяється у цю місцевість з інших гір, коли в них погіршуються погодні умови. М. Устиянович зазначив, що вони розкладають свої намети в степу і перебувають до середини квітня, а згодом повертаються назад. Він описав спосіб життя та зайнятність цих кочових людей [1, арк. 48—50].

Узагальнюючи етнографічно-краєзнавчу діяльність М. Устияновича, треба зауважити: як послідовник науково-краєзнавчих ідей «Руської Трійці» вчений і письменник здійснив багато подорожей Українськими Карпатами. Мандруючи видатними історичними місцями, краєзнавець розпитував автохтонне населення про події досліджуваного регіону, особливо періоду княжих і козацьких часів, записував давні легенди, перекази, яким присвятив значну частину своїх науково-краєзнавчих досліджень. На основі етнографічних матеріалів М. Устиянович на-

писав цікаві прозові твори про життя і побут гірсько-го населення. Разом зі своїми однодумцями дослідник започаткував краєзнавче студювання Карпат.

1. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далі — ЛННБ України ім. В. Стефаника). Відділ рукописів. — Ф. 2. (Народний дім). — Од. зб. 94. — 78 арк.
2. ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 36 (Головацький Я.). — Од. зб. 366. — 9 арк.
3. ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 77 (Петрушевич А.). — Од. зб. 456. — 4 арк.
4. ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 154 (Партицький О.). — Од. зб. 68. — 4 арк.
5. ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 167. (Левицький І.). — Од. зб. 3200. — 18 арк.
6. Гузар З. Повість Миколи Устияновича «Страсний четвер» / З. Гузар // Шашкевичіана : збірник наукових праць. — Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. — Вип. 1—2. — С. 311—317.
7. Гулевич Л. Карпатські пейзажі у прозі Миколи Устияновича / Л. Гулевич // Шашкевичіана : збірник наукових праць. — Львів ; Вінніпег, 2000. — Вип. 3—4. — С. 175—181.
8. Дем'ян Г. Підгір'я моє зелене / Г. Дем'ян // Жовтень. — 1968. — № 4. — С. 113—117.
9. Дем'ян Г. Таланти Бойківщини : зб. наук.-попул. нарисів про прогрес. письменників, учених-етнографів, істориків і фольклористів, діячів муз. театр., образотворч. і нар.-декорат.-ужитк. мистецтва Укр. Карпат / Г. Дем'ян. — Львів, 1991. — 352 с.
10. Етимологічний словник української мови : у 7 т. — К., 1962. — Т. 1. — 318 с.
11. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р. Кирчів. — К., 1990. — 330 с.
12. Нахлік Є. Українська романтична проза 20—60-х років XIX ст. / Є. Нахлік. — К., 1986. — 318 с.
13. Николай Л. Устиянович (автобіографія) / Николай Л. Устиянович // Родимый листок (Чернівці). — 1881. — 10 серпня. — Ч. 14—15. — С. 229—231.
14. Русалка Дністровая: фольклорно-літературний альманах «Руської трійці» / вступ. ст., приміт., підготовка текстів М. Шалати. — К., 1987. — 205 с.
15. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали / АН УРСР ; упоряд. О.А. Купчинський (ст. упоряд.) та ін. — К., 1989. — 544 с.
16. Стеблій Ф. Державницькі акценти в діяльності «Руської трійці» / Ф. Стеблій // Шашкевичіана : збірник наукових праць. — Вип. 3—4. — Львів ; Вінніпег, 2000. — С. 22—41.
17. Стеблій Ф. Михайло Грушевський про початки українського національного руху в Галичині / Ф. Стеблій // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Михайла Грушевського. — Львів, 1994. — С. 198—206.
18. Устиянович М. Могила Святослава / М. Устиянович // Газета шкільна (Львів). — 1878. — 15 вересня. — Ч. 18. — С. 140—141.
19. Устиянович М. Ніч на Боржаві / М. Устиянович // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / упоряд. і вступна стаття М.А. Вальо. — Львів, 1993. — С. 114—133.
20. Устиянович М. Поезії / М. Устиянович ; упоряд., вступ. ст. та прим. М.Й. Шалати. — К., 1987. — 250 с.
21. Устиянович М. Села въ горахъ. — Гдеяки звичаѣ у Бойковъ / М. Устиянович // Газета шкільна (Львів). — 1 жовтня. — Ч. 19. — С. 146—148.
22. Устиянович М. Скала над Бубнищами / М. Устиянович // Газета шкільна (Львів). — 1878. — 1 вересня. — Ч. 17. — С. 132—134.
23. Устиянович М. Славско / Нѣкоторыя села Галицкой Руси (изъ матеріаловъ собранныхъ Венед. М. Плоцанскимъ) / М. Устиянович // Галицко-Русская матица: Литературный сборникъ. — Львов, 1870. — С. 87—88.
24. Устиянович М. Урицкій камѣнь / М. Устиянович // Газета шкільна (Львів). — 1878. — 15 вересня. — Ч. 18. — С. 139—140.

Natalia Benkalovych

ON MYKOLA USTYJANOVYCH'S ACTIVITIES IN THE FIELD OF ETHNOGRAPHY AND REGIONAL STUDIES

The article has brought some characteristics of ethnographic and regional studies by Mykola Ustyjanovych. Especial attention has been concentrated on basic stages of the scholar's ethnographic activities, themes of his particular interest as well as his ethnographic travels. Analytical research has been devoted to personality of Mykola Ustyjanovych as true follower of «Ruska Trijcia» direction in ethnographic and regional studies of Ukrainian Carpathians and his creative works inspired by those studies.

Keywords: «Ruska Trijca», Mykola Ustyjanovych, investigation, regional studies, ethnographic materials, the Ukrainian Carpathians.

Наталья Бенькалович

ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ И КРАЕВЕДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЫКОЛЫ УСТИЯНОВИЧА

В статье дана характеристика этнографической и краеведческой деятельности Микола Устияновича. В частности, внимание сосредоточено на основных этапах его этнографических исследований, а также на темах, наиболее интересовавших его во время народоведческих путешествий. Аналитически изучается личность М. Устияновича как последователя направлений работы «Русской Троицы» в сфере этнографии и краеведения Украинских Карпат, а также его произведения, в которых использованы собранные им в ходе научных работ материалы.

Ключевые слова: «Русская Троица», Микола Устиянович, краеведческие экспедиции, этнографические материалы, Украинские Карпаты.